

**ISTORICIZAM
U BAČKOJ**
Zbornik naučnih radova

**HISTORIZMUS
A BÁCSKÁBAN**
Tanulmánykötet

Gradski muzej Subotica
Subotica

Szabadkai Városi Múzeum
Szabadka

2022

IMPRESUM

IZDAVAČ
Gradski muzej Subotica
Trg sinagoge 3
24 000 Subotica
Srbija

ZA IZDAVAČA
Aniko Mihajlović

UREDNIK
Gabrijela Kajdoči Lovas

UREĐIVAČKI ODBOR
Olga K. Ninkov
Žužana Korhec Pap

PREVOD
Dora Hičik
Žužana Korhec Pap
Tibor Mačai
Emeše Rajšli
Viktorija Šimon Vuletić
Kristina Vlahović

**PREVODE UPOREDILI
SA ORIGINALOM**
Olga K. Ninkov
Žužana Korhec Pap

LEKTURA I KOREKTURA
Klara Dulić Ševčić
Marta Huska

GRAFIČKA PRIPREMA
Čaba Lalić

ŠTAMPA
Printex d.o.o. Subotica

TIRAŽ
500

IMPRESSZUM

KIADÓ
Szabadkai Városi Múzeum
Zsinagóga tér 3.
24 000 Szabadka
Szerbia

A KIADÁSÉRT FELEL
Mihájlovity Anikó

SZERKESZTŐ
Kajdocsi Lovász Gabriella

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG
Ninkov K. Olga
Korhecz Papp Zsuzsanna

FORDÍTÁS
Hicsik Dóra
Korhecz Papp Zsuzsanna
Mácsai Tibor
Rajšli Emese
Viktorija Simon Vuletić
Vlahovity Krisztina

**A FORDÍTÁSOK ÖSSZEJETÉSE
AZ EREDETI SZÖVEGGEL**
Ninkov K. Olga
Korhecz Papp Zsuzsanna

LEKTORÁLÁS ÉS KORREKTÚRA
Klara Dulić Ševčić
Huszka Márta

GRAFIKAI ELŐKÉSZÍTÉS
Lality Csaba

NYOMTATÁS
Printex d.o.o., Szabadka

PÉLDÁNYSZÁM
500

Konferencije su realizovane u saradnji Gradskog muzeja Subotica i Muzeja „Ištvan Tir” iz Baje, u sklopu IPA prekograničnog programa Mađarska–Srbija *Istoricizam u Bačkoj* (HUSR/1903/33/0040) 9. i 10. decembra 2021. u Gradskom muzeju Subotica.

A konferenciák a Szabadkai Városi Múzeum és a bajai Türr István Múzeum Magyarország–Szerbia IPA Határon Átnyúló Együtműködési Program *Historizmus a Bácskában* című projektje (HUSR/1903/33/0040) keretében 2021. december 9-én és 10-én kerültek megrendezésre a Szabadkai Városi Múzeumban.

SADRŽAJ / TARTALOMJEGYZÉK

5 Uvodna reč
Előszó

ISTORICIZAM U JAVNIM ZBIRKAMA I NJEGOVA MUZEALIZACIJA

HISTORIZMUS A KÖZGYŰJTEMÉNYEKBEN ÉS A MUZEALIZÁCIÓ

7 **N. KOVÁCS Zita**
Historizáló vagy modern? A historizmus emlékei Baján
Istoricističko ili moderno? Spomenici istoricizma u Baji

16 **Ljiljana LAZIĆ**
Zaostavština dekorativne radionice Mihalja Blaškovića (Batorija) u Muzeju grada Novog Sada
Blaskovits (Bátori) Mihály díszítőműhelyének hagyatéka Újvidék Város Múzeumának gyűjteményében

25 **Ljubica VUKOVIĆ DULIĆ**
Fotografija kao izvor za istraživanje odevanja u doba istoricizma u Subotici
A fénykép mint a szabadkai historikus divattörténet kutatásának forrása

33 **KOTHENCZ Kelemen**
A bajai Kattarinka cipész dinasztia emléke
Sećanje na obućarsku dinastiju Katarinka iz Baje

43 **KORDÉ Nóra**
A millennium Baján és 1896 szabadkai párhuzamai
Milenijum u Baji i Subotičke paralele iz 1896. godine

53 **RADVÁNYI Diána**
Két historizáló Zsolnay kályha. Az Iparművészeti Múzeum gyűjteménye és a szabadkai Városháza példái
Dve Žolnai kaljeve peći u stilu istoricizma. Primeri iz zbirke Muzeja primenjene umetnosti i iz subotičke Gradske kuće

62 **Dejan VORGIC**
Proizvodi kompanije „Udova Jakova Gutmana i sinovi” u fondu Narodnog muzeja u Zrenjaninu i subotički primer
Özvegy Guttmann Jakabné és fiai műkögyárának termékei a Nagybecskereki Nemzeti Múzeum gyűjteményében
és egy szabadkai példa

69 **Olga K. NINKOV**
Zeleni čovek i zavidna glava. Prilog proučavanju ikonografije istoricizma u Subotici
A zöld ember és az irigy fej. Adalékok a szabadkai historizmus ikonográfiájának tanulmányozásához

80 **Miomir MILIĆ**
Izolda. Subotička neogotika kao inspiracija
Izolda. A szabadkai neogótika mint a kortárs divat ihletője

86 Ilustracije
Illusztrációk

SADRŽAJ / TARTALOMJEGYZÉK

ARHITEKTURA I ZAŠTITA KULTURNIH DOBARA ISTORICIZMA

HISTORIKUS ÉPÍTÉSZEZET ÉS MŰEMLÉKVÉDELEM

- 128 **Bogdan JANJUŠEVIĆ**
Istoricizam u arhitekturi Sombora
Historikus építészet Zomborban
- 137 **Gordana PRČIĆ VUJNOVIĆ**
Istoricizam Subotičkog arhitekta Titusa Mačkovića
Macskovics Titusz szabadkai építész historizmusa
- 147 **Неда ЦАМИЋ**
Најамне палате у Суботици у периоду историцизма
Szabadkai bérpaloták a historizmus korában
- 158 **FÁBIÁN Borbála**
Közvilágítás gázlámpákkal a bácskai városokban a historizmus korában
Javna rasveta plinskim lampama u gradovima Bačke u doba istoricizma
- 171 **KORHECZ PAPP Zsuzsanna**
Kratzmann Ede festett üveglakainak restaurálása
Restauracija vitraža Eduarda Kracmana
- 177 **TERDIK Szilveszter**
A budapesti Réтай és Benedek Műipari Intézet és a szerb ortodox egyház kapcsolata
Veza firme za primenjenu umetnost „Retai i Benedek” iz Budimpešte i Srpske pravoslavne crkve
- 185 **LAKATOS Adél**
Neogótikus templomépítészet a Bácskában levéltári dokumentumok tükrében. A szabadkai Szent Rókus-, Szent György- és a kelebiai Szent Anna-templom
Neogotička crkvena arhitektura u Bačkoj u svetlu arhivskih dokumenata. Prikaz subotičkih crkava Svetog Roka i Svetog Đorđa, te Svete Ane u Kelebiji
- 195
Ilustracije
Illusztrációk

TERDIK Szilveszter, művészettörténész, főmuzeológus
terdik.szilveszter@gmail.com
Iparművészeti Múzeum, Budapest

A BUDAPESTI RÉTAY ÉS BENEDEK MŰIPARI INTÉZET ÉS A SZERB ORTODOX EGYHÁZ KAPCSOLATA¹

A 19. század közepétől kezdve jelentek meg egyre nagyobb számban azok a vállalkozások, amelyek nagy mennyiségben, olcsón, a kor szellemiségéhez igazodva, sokszorosított formában tudtak a liturgikus előírásaik miatt ténylegesen nagy textil- és tárgyigénnyel bíró egyházak (római katolikus, görögkatolikus, ortodox) számára liturgikus felszereléseket készíteni. A vállalkozások létező igényt elégítettek ki: a korszak katolikus megújulásának része volt ugyanis, hogy az Oltáriszentség tisztületének előmozdítása céljából ún. oltáregyesületeket alapítottak, melyek célul tűzték ki, hogy lehetőleg minden templomban meglegyenek a liturgikus előírásoknak megfelelő, jó minőségű liturgikus eszközök. Ennek biztosítása érdekében a különböző társadalmi rétegből származó nők az egyesületekben összegyűlve, saját kezükkel varrtak, hímezték a szegény templomok számára. A mozgalom egyre terjedt, jól szervezetté vált, azonban a komolyabb technikai tudást igénylő felszerelési tárgyakat (kelyhek, oltárok stb.) csupán lelkesedésből, házilag nem lehetett elkészíteni: ebbe a „résbe” léptek be a kegytárgykereskedéssel és -készítéssel foglalkozó vállalkozások (TERDIK 2008: 326–327). Az egyesületek a beszerzendő kelyhek, szentségházak, gyertyatartók esetében a készítés anyagi hátterét biztosították.

Magyarországon az egyik első, vagy talán a legelső ilyen vállalkozás, amely egészen a kommunista hatalomátvételig létezett, Oberbauer Alajos (Pest, 1838 – Budapest, 1883) nevéhez köthető (TERDIK 2008: 333, 36. lábjegyzet). Az 1863-ban Pesten alapított, kegyzerekkel kereskedő és azokat gyártó cég központja a Váci utca 15-ben volt. Oberbauer halála után, 1889-ben az özvegytől a kassai származású Kronberg József (Kassa, 1865 – Budapest, 1927) és felesége vették meg az üzletet, később gyermekeik vitték tovább.² Az Oberbauer A. utódai néven futó vállalkozás a hirdetésekben úgy tüntette fel magát, mint „Magyarország legrégibb egyházi szerek és zászlók” gyára (Misemondó ruhák 1890).

Silvester TERDIK, történész, viői kustos
terdik.szilveszter@gmail.com
Múzej primenjene umetnosti, Budimpešta

VEZA FIRME ZA PRIMENJENU UMETNOST „RETAI I BENEDEK” IZ BUDIMPEŠTE I SRPSKE PRAVOSLAVNE CRKVE¹

Počevši od sredine 19. veka javlja se sve veći broj preduzetništva koja su bila u stanju da u velikim količinama, jeftino i prilagođavajući se duhu vremena, u reprodukovanom obliku proizvode liturgijsku opremu za crkve (rimokatoličku, grkokatoličku, pravoslavnu), koje su zbog svojih liturgijskih propisa imale stvarnu potrebu za tekstilom i drugim materijalima. Preduzetništva su zadovoljila postojeću potrebu u okvirima katoličke obnove, naime, u cilju promovisanja većeg poštovanja prema oltarskim sakramentima osnovana su takozvana oltarska udruženja da bi po mogućnosti u svim crkvama obezbedili što kvalitetniju liturgijsku opremu koja zadovoljava propise bogoslužnja. Da bi se taj zahtev ispunio, žene iz različitih društvenih slojeva okupljale su se u udruženja da bi svojeručno šile i vezle za siromašne crkve. Pokret se sve više širio i postajao je sve organizovaniji, međutim, opremu koja je zahtevala ozbiljnija tehnička znanja, uprkos entuzijazmu, nisu mogli da izrađuju kod kuće: u ovaj „rascep” su ušla preduzeća koja su se bavila trgovinom i proizvodnjom relikvija (TERDIK 2008: 326–327). Udruženja su, međutim, i dalje obezbeđivala finansijsku podršku za proizvodnju neophodnih putira i ostale liturgijske predmete, kao i za svećnjake.

Jedno od prvih, ili možda upravo prvo preduzetništvo u Mađarskoj, koje je postojalo sve do komunističkog preuzimanja vlasti, može da se pripíše Alajosu Oberbaueru (Oberbauer Alajos: Pešta, 1838 – Budimpešta, 1883) (TERDIK 2008: 333, fusnota 36). Firma je osnovana 1863. u Pešti. Bavila se trgovinom i proizvodnjom liturgijskih predmeta i imala je sedište u Ulici Vaci (Váci utca) 15. Posle Oberbauerove smrti 1889. Jožef Kronberg (Kronberg József: Košice, 1865 – Budimpešta, 1927) poreklom iz Košica, zajedno sa suprugom otkupio je posao od Oberbauerove udovice, a kasnije su ga nastavila i njihova deca.² Kompanija poznata kao „Potomci A. Oberbauera”, a reklamirala se u novinama kao „najstarija fabrika u Mađarskoj za proizvodnju crkvenih potrepština i zastava” (Misemondó ruhák 1890).

1 A tanulmány megírását az MTA-SZAGKHF (Magyar Tudományos Akadémia – Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola) Lendület Görögkatolikus Örökség Kutatócsoport támogatta.

2 Amikor 1926-ban Oberbauer özvegye elhunyt, a végrendelet miatt támadt per kapcsán részletesebben ismertették a cég történetét is (pl.: BECSEI 1926, Pör alá került Oberbauer Alajos 1926). Az utóbbiban szereplő téves adatokkal kapcsolatban Kronberg József helyreigazító levelet írt (KRONBERG 1926). Kronberg József rövid nekrológia a *Nemzeti Ujság*-ban jelent meg (Kronberg József 1927, lásd még: p.a. 1938). Oberbauer és Kronberg sírja a Fiumei úti nemzeti sírkertben található.

1 Pisanje studije dobilo je podršku od MTA-SZAGKHF (Mađarska akademija nauka – Grkokatolička teološka viša škola „Sveti Atanas”) Istraživačke grupe grkokatoličkog kulturnog nasleđa.

2 Kada je 1926. godine preminula Oberbauerova udovica, povodom procesa u vezi testamenta detaljnije je predstavljena i istorija firme (npr. BECSEI 1926, Pör alá került Oberbauer Alajos 1926). U vezi pogrešnih podataka navedenih u prethodnoj vesti, Jožef Kronberg napisao je pismo sa ispravkama (KRONBERG 1926). Nekrolog Jožefa Kronberga je objavljena u *Nemzeti Ujság* (Kronberg József 1927, vidi još: p.a. 1938). Grobnice Oberbauera i Kronberga nalaze se na Nacionalnom groblju u ulici Riječki put (Fiumei úti sírkert).

Az Oberbauer-cég igazi konkurense lett az 1894-ben alapított budapesti Réta és Benedek Műipari Intézet, amely 1920-ig létezett. Műveik a Délvidéken sem ismeretlenek, amint arról például a topolyai Sarlós Boldogasszony neogótikus plébániatemplom stációi tanúskodhatnak az 1910-es évekből (vö. NINKOV K. 2006: 185–186). Aktív szerep jutott nekik a szabadkai új plébániatemplomok, a Szent Rókus- és Szent György-templom berendezésében is (lásd erről beszámolójukat: Szabadka 1903, és Lakatos Adél tanulmányát ebben a kötetben). A két alapító vállalkozó, Réta Béla és Benedek Lajos először a Kriszta és társa nevű céget vásárolta meg, majd ezt fejlesztette sokoldalú vállalkozássá. Míg Oberbauer a „legrégibben alapított”, addig a Réta és Benedek a „legnagyobb” jelzőt ragasztotta hirdetésében a műintézet szó elé. Sikerük minden bizonnyal a jól szervezett reklám és PR-tevékenységnek is köszönhető (a cég történetéről: TERDIK 2008: 334–359). 1900-ban saját folyóiratot indítottak *Egyházi Műipar* címmel, amely alapvetően a Czobor Béla (Székesfehérvár, 1852 – Budapest, 1904) római katolikus pap és művészettörténész szerkesztésében 1880 és 1887 között megjelenő *Egyházművészeti Lapra* emlékeztetett. Az egyes számok első részében a keresztény művészettel, keresztény archeológiával foglalkozó írások szerepeltek, míg a többi részében a cég által készített termékek tervrajzait, valamint a megrendelők által küldött köszönőleveleket közölték. Az első szám 1900. január 15-én jelent meg, szerkesztője kezdetben Aczél Lajos római katolikus pap volt, majd 1907-től Réta Béla testvére, Réta Kálmán (1865–1946), szintén római katolikus lelkész vette át. A folyóirat mellett természetesen rendszeresen adtak ki kétnyelvű (magyar és német) termékkatalógusokat is. A céges papírjuk fejlécén három telephelyet jelöltek meg: „Raktár és Iroda Budapesten IV. Váci utca 59.; Míseruha és lobogó készítő műhely: IV. Sörház utca 8.; Oltárépítő és Múfaragó Műintézet: IX. Közvágóhid utca 8.” 1907-ben Budapesten a VIII. kerületben, a Lujza utcában nyitották meg új gyárukat (leírása és képe: Ujjonnan épült 1907) (1. kép).

A cég egyik legnagyobb megrendelő körét a hazai görögkatolikusok alkották: számos ikonosztázt, templomi berendezést a Réta és Benedek cégtől rendeltek. Az *Egyházi Műipar* hasábjain több ikonosztáztervet közöltek, amelyeket kezdetben feltehetően a tervező-faragó-asztalos osztály munkáját irányító Hölzel Albin „akadémiai szobrász” készítette, aki 1903-ig dolgozott együtt a két alapítóval. Ezeket a terveket főképp neoromán, neobarokk elemekből építkező sajátos eklektika jellemzi, de gótikus stílusú tervet is készítettek (Gót stílusú Ikonosztázion 1904, A nagypeleskei gör. kath. Templom 1907) (2. és 3. kép). A görögkatolikusok számára két évtizeden keresztül szinte mindenhová ezeket készítették (több mint százat). Áruk változó volt, egy teljes templomi berendezés 2000 és 4000 korona között mozgott. Ritka kivételt jelentett, amikor a cég egy nevesebb építész tervei alapján dolgozott. Így jártak el például 1910-ben, amikor a debreceni görögkatolikus templom szószékét és oltárát ifj. Bobula János (1871–1922) egyedi tervei alapján, nemes anyagokból kiviteleztek (A debreceni gör. kat. templom főoltára 1910), vagy amikor az ungvári szemináriumi

Najozbiljniji konkurent kompaniji „Oberbauer” bio je Firma za primenjenu umetnost „Retai i Benedek” iz Budimpešte, osnovana 1894, koja je postojala sve do 1920. Njihovi radovi nisu bili nepoznati ni na jugu zemlje, o čemu svedoče, na primer, stacije neogotičke parohijske Crkve Pohodenja Blažene Device Marije u Bačkoj Topoli iz druge decenije 20. veka (uporedi: NINKOV K. 2006: 185–186). Oni su takođe imali aktivnu ulogu u opremanju novih parohijskih crkava u Subotici, kao što su Crkva Svetog Roka i Svetog Đorđa (videti njihov prikaz: Szabadka 1903, studiju Adele Lakatoš u ovoj knjizi). Dva osnivača i preduzetnika, Bela Retai (Réta Béla) i Lajoš Benedek (Benedek Lajos) prvo su kupili kompaniju pod nazivom „Krista i partner” (Kriszta és társa), a zatim su je razvili u kompaniju sa višestrukim preduzetništvom. Dok je firma „Oberbauer” bio poznat kao „najstarija osnovana”, Retai i Benedek u reklamama stavljaju pridev „najveći” ispred reči firma. Njihovom uspehu su svakako doprinele dobro organizovane reklame i PR aktivnosti (o istoriji kompanije: TERDIK 2008: 334–359). Tokom 1900. pokrenuli su sopstveni časopis pod nazivom *Egyházi Műipar*, koji je u osnovi podsećao na časopis crkvene umetnosti (*Egyházművészeti Lap*) a koji je između 1880. i 1887. objavljivao rimokatolički sveštenik i istoričar umetnosti Bela Cobor (Czobor Béla: Sekesfehervar, 1852 – Budimpešta, 1904). Prvi deo pojedinih brojeva sadržavao je tekstove o hrišćanskoj umetnosti i hrišćanskoj arheologiji, dok su ostali delovi uključivali nacрте proizvoda kompanije i pisma zahvalnosti koje su slali kupci. Prvi broj je izašao 15. januara 1900. i u početku ga je uređivao Lajoš Acél (Aczél Lajos), rimokatolički sveštenik, dok ga je 1907. preuzeo brat Bele Retajia, Kalman Retai (Réta Kálmán: 1865–1946), takođe rimokatolički sveštenik. Pored časopisa, takođe su redovno objavljivani i dvojezični (mađarski i nemački) katalozi proizvoda. U zaglavljju memoranduma njihove firme navedene su tri lokacije: „Raktár és Iroda Budapesten IV. Váci utca 59; Míseruha és lobogó készítő műhely: IV. Sörház utca 8.; Oltárépítő és Múfaragó Műintézet: IX. Közvágóhid utca 8.” Godine 1907. u Budimpešti je u VIII kvartu otvorena nova fabrika u Ulici Lujza (opis i slika: Ujjonnan épült 1907) (Slika 1).

Krug najvećih kupaca kompanije bili su mađarski grkokatolici: veliki broj ikonostasa i crkvene opreme naručeno je od firme Retajia i Benedeka. U rubrikama časopisa *Egyházi Műipar* objavljeno je nekoliko projekata ikonostasa koje je po svojoj prilici izradio „akademijski vajar” Albin Helzel (Hölzel Albin). On je na početku rukovodio radom dizajnersko-rezbarsko-stolarskog odeljenja u firmi i saradivao je sa dvojicom osnivača kompanije sve do 1903. Njihove nacрте karakteriše specifičan eklektizam koji se uglavnom sastoji od neoromaničkih, neobaroknih elemenata, ali su projektovani i nacрте u gotičkom stilu (Gót stílusú Ikonosztázion 1904, A nagypeleskei gör. kath. Templom 1907) (Slike 2 i 3). Za grkokatolike su tokom dve decenije u skoro svim mestima i za sve crkve pravljene samo takvi ikonostasi (više od sto). Proizvodi su im bili raznoliki, kompletno opremanje crkve koštalo je od 2000 do 4000 kruna. Redak je bio slučaj kada je kompanija izrađivala porudžbinu na osnovu planova renomiranog arhitekta. Tako je bilo, na primer, 1910. kada su

kápolna számára készítették oltárt, amelyet korábban szintén ő tervezett (Az ungvári gör. kath. szemináriumi 1907) (4. kép). Figyelemre méltó még a miskolci görögkatolikus templom berendezése is, ahol a megrendelő igényeinek eleget téve magyaros ornamentikával díszítették mind az oltárt, mind az ikonosztázt (TERDIK 2003: 85–86) (5. kép). Különös, hogy arról viszont sehol sem találunk információt a cég sajtótermékeiben, hogy a nagy képigényű ikonosztázok számára honnan szereztek be a festményeket. A vászonra, ritkábban fémlemezeze festett „ikonok” stílusa a 19. század közepétől a vallásos festészetet uraló nazarénus mozgalom stílusával mutat nagyon szoros kapcsolatot. A nazarénus stílusú festményeket nem itthon, hanem a Monarchia más tagállamaiból szereztek be, minden bizonnyal ezért burkolóznak jótékony hallgatásba a képek forrását illetően, nehogy fény derüljön arra, hogy ti. ők is a korabeli fórumokon sokat kárhoztattak „külföldi” cégekkel fognak össze a hazai ipar pártolása helyett/mellett. Ilyen típusú festményeket a csehországi Franz Bergmann (1836–1894) gablonci (Jablonec) gyárából lehetett beszerezni, de az is lehet, hogy lengyelek is dolgoztak hasonló profillal. A Bergmann cége által szállított festmények az 1880-as években tűnnek fel az eperjesi és a munkácsi görögkatolikus egyházmegyében, egyik első ismert munkájuk a felsővadászi templom ikonosztáza, amelynek hátoldalán az építési feliratból egyértelműen kiderül, hogy a festményeket Gabloncból hozatták. Bergmann a munkácsi egyházmegyében szeretett volna beszállítói címet is nyerni, amit alapvetően az egyházi főhatóság is támogatót (TERDIK 2011: 78, MAKAPIŇ 2021: 40–41, 21. lábjegyzet).

A görögkatolikusok mellett a magyarországi szerb ortodox egyház számára is teljesített jelentős megrendeléseket a Rétyai és Benedek cég. Figyelemre méltó, hogy a szerb templomok számára más stílusú faragásokat alkalmaztak, mint a görögkatolikus templomok többségében. Természetesen jóval magasabb árfekvésben dolgoztak a szerb parókiák számára, amit a túlnyomó többségében falusi görögkatolikus közösségek nem is tudtak volna megfizetni.

Az első, szerb ortodoxok számára kivitelezett művük, amelyről az *Egyházi Műipar*ban is hírt adtak, a mohácsi templom újberendezésének készítése volt 1902-ben. A munka kivitelezését a beszámoló szerint az év júliusában kezdték, és decemberben már be is fejezték (A mohácsi szerb templom 1903). Később az ikonosztáz tervét is közzétették a cég folyóiratában, amikor azt is megemlíti, hogy ólomüvegablakokat is készítették a templom számára (A mohácsi ikonosztázion 1904) (6. kép). A tervező nevét is megadták: „Harmincz M. Mihály” (a mohácsi munkára utal: POHANIČOVÁ – VODRÁŽKA 2018: 47.).

Harmincz M. Mihály (Milan Michal: Kölpény, 1869 – Pozsony, 1964) a Délvidéken, Kölpényben, szlovák családban született. 1897 és 1915 között Budapesten működött építészeti irodát, bár „műépítészként” tüntette fel magát, ezirányú végzettséget csak jóval később szerzett, eredetileg építőmester volt (POHANIČOVÁ – BUDAY 2013: 118–123). 1900-ban a budai szerb püspökségtől megbízást kapott a tabáni székegyház helyreállítására, két év múlva pedig a templom mellett épített

propovednicu i oltar grkokatoličke crkve u Debrecinu izradili od plemenitih sirovina na osnovu jedinstvenih nacrtu Janoša Bobule mlađeg (ifj. Bobula János: 1871–1922) (A debreceni gör. kat. templom főoltára 1910), ili kada je izgrađen oltar za bogoslovsku kapelu u Užgorodu, koju je takode Bobula prethodno dizajnirao (Az ungvári gör. kath. szemináriumi 1907) (Slika 4). Vredan je pažnje i nameštaj grkokatoličke crkve u Miškolcu, gde su i oltar i ikonostas bili ukrašeni mađarskim ornamentima, kako bi zadovoljili zahteve kupca (TERDIK 2003: 85–86) (Slika 5). Čudno je, međutim, da nigde u štampanim izdanjima same kompanije ne može da se nađe podatak o tome gde su nabavljane boje koje su bile neophodne za vrlo zahtevne ikonostase. Stil „ikona” slikanih na platnu, ređe na metalnim pločama, pokazuje veoma blisku vezu sa stilom nazarenskog pokreta koji je dominirao religioznim slikarstvom od sredine 19. veka. Slike u nazarećanskom stilu nisu nabavljene kod kuće, već iz drugih država članica Monarhije, zbog čega je izvor slika bio obavijen blagonaklonim ćutanjem, da se ne bi otkrilo da oni, naime, šuruju sa „stranim” kompanijama koje su u savremenim forumima često osuđivane, umesto da rade u korist domaće industrije. Slike ovog tipa mogle su da se nabave u fabrici Franca Bergmana (Franz Bergmann: 1836–1894) u Jabloncu u Češkoj, međutim, sasvim je moguće da su i kompanije iz Lemberga izrađivale slične proizvode. Slike koje je Bergmanova firma distribuisala pojavljuju se u grkokatoličkim eparhijama Prešova i Munkača 80-ih godina 19. veka, a jedno od njihovih prvih poznatih dela je ikonostas crkve u selu Feleševadas (Felsővadász), na čijoj poledini se iz građevinskog natpisa jasno vidi da su slike bile donete iz Jablonca. Bergman je takode želeo da postane dobavljač u eparhiji Munkač, što je u osnovi podržavala i crkvena vlast (TERDIK 2011: 78, MAKAPIŇ 2021: 40–41, fusnota 21).

Osim od grkokatolika, Retai i Benedek su imali značajne narudžbine i od Srpske pravoslavne crkve u Mađarskoj. Zanimljivo je da su za srpske crkve korišćeni drugačiji stilovi duboreza nego u većini grkokatoličkih crkava. Naravno, radili su za srpske parohije po mnogo višoj ceni, koju ogromna većina seoskih grkokatoličkih zajednica nije ni mogla da priušti.

Njihov prvi rad za pravoslavne Srbe, o čemu su izvestili i u časopisu *Egyházi Műipar*, bila je izrada novog nameštaja za crkvu u Mohaču 1902. Novine su prenele vest da je posao počeo u julu te godine i da je već bio završen u decembru (A mohácsi szerb templom 1903). Kasnije je u časopisu preduzeća objavili i nacrt ikonostasa, gde se takode pominje da su za crkvu rađeni i vitraži (A mohácsi ikonosztázion 1904) (Slika 6). Navedeno je i ime projektanta: Mihalj M. Harmincz (Harmincz M. Mihály) (upućuje na rad u Mohaču: POHANIČOVÁ – VODRÁŽKA 2018: 47).

Mihalj M. Harmincz (Harmincz M. Mihály, rođ. Milan Michal: Kulpin, 1869 – Bratislava, 1964) rođen je u Kulpinu, na jugu tadašnje mađarske države, u slovačkoj porodici. Između 1897. i 1915. držao je arhitektonski biro u Budimpešti, međutim, iako je sebe isticao kao „arhitektu”, diplomirao je tek mnogo godina kasnije, a prvobitno je bio majstor graditelj (POHANIČOVÁ – BUDAY 2013: 118–123). Tokom 1900. dobio je ponudu od Srpske eparhije iz Budima da obnovi crkvu u

egy négyemeletes bérházat (CSÁKI – GOLUB 2019: 353–354). Feltehetően így került képe Mohácson is, az ottani barokk templom felújítási munkálatai kapcsán. Egyelőre nem ismert, hogy az új, klasszicizáló elemekből kombinált, eklektikus stílusú ikonosztáz kivitelezésére miért a Rétay és Benedek Műipari Intézetet választották. Elképzelhető, hogy Harminc figyelt fel ezirányú tevékenységükre.

Az alapvetően kétsoros együttes alsó sora a megszokott négy alapképből, és a három ajtóból áll, az ünnepsorban hat ábrázolás kapott helyet, a középtengelyben a királyi ajtó fölött a Titkos vacsora és az újszövetségi Szentháromság ábrázolásával (7. kép). Az oromzaton a keresztre feszített Üdvözítőn és az öt kísérő két szomorkodón kívül a négy evangélista látható párosával, egy-egy nagyobb formátumú képmezőben.

Az ikonosztáz képeit Csóka Mór, budapesti festő alkotta. Az egyházközség irattárában fennmaradt szerződés szerint azt kérték tőle, hogy Uroš Predić (Orlovat, 1857 – Belgrád, 1953) óbecsei ikonosztázának képeit kövesse (az óbecsei ikonosztázról: *JOBANOVIĆ* 1998: 97–100) (8. kép). A püspöki trón festményén állítólag szignója és az 1903-as évszám is olvasható (NAGY 1994: 137). Csóka Mór festőről keveset tudunk, Fleischer Gyula szerint „Nagykanizsáról, 16 éves korában, 1875 okt.-ben iratkozott be (ti. a bécsi Képzőművészeti Akadémiára) és 1879 júl.-ig Wurzinger és Griepenkerl tanítványa volt. 1878-ban 100 forint ösztöndíjat élvezett” (FLEISCHER 1935: 36). Elképzelhető, hogy maga Uroš Predić ajánlotta őt erre a feladatra, aki szinte ugyanakkor, 1877-től 1880-ig tanult a bécsi akadémián (utána három évig még asszisztensként is ott maradt), tehát innen akár ismerhették is egymást. A szerb egyházközség 1903. február 8-án tartott közgyűléséről a helyi sajtóban is beszámoltak. Ismertetik a templom felújításában részt vevő mestereket, az ikonosztáz tervezőjét és kivitelezőjét, s azt is megtudjuk, hogy a templom falait, az ornamentális és a figurális részeket egyaránt, ifj. Buday Béla pécsi festő cége alkotta, s ő aranyozta az ikonosztáz faragványait is. Az utóbbiba a képeket Csóka Mór „akadémia festész, városunk szülötte (!)” készíti, az első hét, már kész festményt 1903 januárjában Budapesten bírálták meg: egyházi szempontból az ottani szerb szentszék, művészileg pedig Roskovics Ignác (Szalók, 1854 – Budapest, 1915) és Szirmai Antal (Szabadka, 1860 – Kiskundorozsma, 1927) „legkiválóbb egyházi festőink”. Mind a két társaság elégedett volt. Ekkor az alapképek voltak készen, s a cikk írója azt is kiemeli, hogy Csóka „a legnevesebb egyházi festész Predics Uros által megalkotott új stílus nyomdokain halad” (A g. k. szerb egyházközség közgyűlése 1903). Ezek szerint Csóka valamilyen helyi kötődése miatt kaphatta meg ezt a munkát.

A Mohácson végzett munkákra a Rétay és Benedek cég későbbi termékkatalógusaiban is hivatkoztak, a „Műintézetünk által végzett Ikonosztázion stb. munkálatok” felsorolásában – Baranya megyében egyedülként – szerepel: „Ikonosztázion, 10 festett ablak, padok stb.” (Rétay és Benedek ca. 1913: 169). A festett ablakok ma is megvannak, figurális díszítést nélkülöző, ornamentális festésű munkák (9. kép). A padok is léteznek,

Tabanu, a dve godine kasnije je uz crkvu podigao i četvorospratnu stambenu kuću (CSÁKI – GOLUB 2019: 353–354). Pretpostavlja se da je tako bio prepoznat i u Mohaču, a zatim i angažovan u vezi sa radovima na obnovi tamošnje barokne crkve. Još nije poznato zašto je Firma primenjena umetnosti „Retai i Benedek” izabran da izradi ikonostas u eklektičkom stilu u kombinaciji sa novim klasicističkim elementima. Moguće je da je Harminc obratio pažnju na ovu vrstu njihove delatnosti.

Donji red, u osnovi dvorednog ansambla, čine uobičajene četiri osnovne slike i trija vrata sa šest prikaza u slavskom redu i sa Tajnom večerom i novozavetnim Trojstvom iznad carskih dveri u središnjoj osi (Slika 7). Na zabatu, pored Raspetog Spasitelja i dvoje ožalošćenih koji ga prate, vide se i četiri jevandelistu, po dvoje u paru, na po jednoj površini većeg formata.

Slike ikonostasa izradio je Mor Čoka (Csóka Mór), slikar iz Budimpešte. Prema ugovoru koji se nalazi u parohijskom arhivu, on je bio zamoljen da radi na osnovu ikonostasa Uroša Predića (Orlovat, 1857 – Beograd, 1953) u Starom Bečeju (o ikonostasu u Starom Bečeju: *JOBANOVIĆ* 1998: 97–100) (Slika 8). Na slici episkopskog prestola navodno se nalazi potpis iz 1903. (NAGY 1994: 137). Malo se zna o slikaru Moru Čoki, prema Đuli Flajšeru (Fleischer Gyula) „Došao je sa šesnaest godina iz Velike Kanjiže [Nagykanizsa] i 1878. upisao Likovnu akademiju u Beču, a do 1878. bio je učenik Vurcingera [Wurzinger] i Gripenkerla [Griepenkerl]. Dobijao je od crkve stipendiju od 100 forinti” (FLEISCHER 1935: 36). Možemo da pretpostavimo da ga je za ovaj zadatak preporučio lično Uroš Predić, koji je skoro u isto vreme studirao na Bečkoj akademiji, tačnije, od 1877. do 1880. (nakon čega je ostao još tri godine na akademiji kao asistent), stoga je moguće da su se tamo i upoznali. O sednici crkvene opštine Srpske pravoslavne crkve održane 8. februara 1903. izveštavala je i tamošnja štampa. Navedeni su majstori koji su učestvovali u obnovi crkve, projektant i realizator ikonostasa, a saznajemo i da su zidove crkve, kako ornamentalni tako i figuralni deo, napravili slikarska firma Bele Budajija mlađeg (ifj. Buday Béla), slikara iz Pečuja, a on je takođe uradio i pozlatu, kao i duborez na ikonostasu. Slike za ovaj drugi ikonostas uradio je Mor Čoka, „akademski slikar, rodom iz našeg grada (!)”, Prvih sedam već dovršenih slika ocenjeno je u Budimpešti januara 1903: od strane crkve to je uradila tamošnja Srpska sveta stolica, a sud o umetničkom dometu dali su Ignac Rošković (Roskovics Ignác: Slavkovce, 1854 – Budimpešta, 1915) i Antal Sirmai (Szirmai Antal: Subotica, 1860 – Kiškundorozsma, 1927) koji predstavljaju „naše najbolje crkvene slikare”. Oba društva su bila zadovoljna. Tada su osnovne slike bile spremne, a autor članka ističe i da Čoka „ide stopama novog stila koji je stvorio najpoznatiji crkveni slikar Uroš Predić” (A g. k. szerb egyházközség közgyűlése 1903). Sudeći prema njihovim rečima, Čoka je možda dobio ovaj posao zbog neke lokalne veze sa parohijom.

Radovi koji su izvedeni u Mohaču pominju se i u kasnijim katalozima firme Retajija i Benedeka. „Naša firma primenjena umetnosti jedina u Baranjskom okrugu –izrađuje ikonostase i vrši i druge poslove: ikonostas, deset prozora sa vitražima, klupe itd.” (Rétay és Benedek ca. 1913: 169). Vitraži postoje i danas, radi

egyszerű vonalú sztaszidionok. Az itt végzett munkájuk értékét 7131 korona 23 fillérre becsülték (vö. Tatarozzák a szerb templomot 1902).

A cég termékkatalógusában szereplő másik szerb helyszínt Bács megyénél Újvidék képviseli: „Püspöki templom, díszes ikonosztázion, trónszékek, teljes berendezés” (Réтай és Benedek ca. 1913: 169). A barokk eredetű Szent György-székesegyház eklektikus stílusban történő felújításával, újjáépítésével szintén Harminc Mihályt bízták meg, a munka 1905-ben fejeződött be (СТАНЧИЋ 1989: 225, lásd még: MATIĆ 2010). Az új ikonosztáz és püspöki trón terveit, szintén ő, a „fővárosi műépítész” készítette. Ekkor Sevits (Sević) Mitrofan bácsi püspöknek ezüst gyertyatartókat, pásztorbotot és teljes főpapi ornátust is készítettek. Mindez 24 000 koronába került (Ujvidék 1905, az ikonosztáz fényképe: Az újvidéki g. k. szerb püspöki templom Ikonosztazionja 1906) (10. és 11. kép). A mohácsinál jóval monumentálisabb ikonosztáz képeit a másik nagy szerb festő, Predić és Csóka kortársa, Paja Jovanović (Versec, 1859 – Bécs, 1957) festette, aki 1877 és 1880 között a bécsi Képzőművészeti Akadémián tanult (КУСОБАЦ 2010: 72, 244, 245).

A székesegyház számára szállított paramentumokról részletesen is megemlékeznek a cég termékkatalógusában: „Plasczenicza – Az újvidéki g. k. szerb püspöki templomba műintézetünkben készült vörös selyem bársonyra gazdag arany hímzéssel ellátott Plasczenicza, művészei festményekkel.

Készítettünk oda egy valódi aranykelmére dús hímzésű teljes ornátust, nevezetesen: stichariont, sakkost, mandiast, hat pheloniont, két diakonruhát, színezüst remek kivitelű pásztorbotot hímzett köpenyével, színezüst füstölőt, dús aranyhímzésű oltárterítőt stb. melyekkel mind osztatlan tetszést és megelégedést érdemeltünk ki” (Réтай és Benedek ca. 1913: 59). Ugyanitt közlik a plascsenyica fényképét is, amely a folyóiratukban is feltűnt már korábban (Az újvidéki g. k. szerb püspöki templomba 1905) (12. kép). Hogy milyenek lehetettek az új liturgikus ruhák, amelyeket a tájékoztató második felében felsoroltak, arról talán a katalógus előző oldalain szereplő rajzok alapján lehet némi fogalmunk (Réтай és Benedek ca. 1913: 43–56). A Sević püspök számára készített ezüst, zománc betétekkel ellátott pásztorbot rajzát ugyanott le is közzölték (Réтай és Benedek ca. 1913: 108), amint korábban a folyóiratukban is megjelent (Mélt. és főt. Sevits Mitrophan 1905) (13. kép).

Érdekes, hogy Újvidéken ekkoriban már dolgozott egy helyi kegyeskereskedő, és ikonosztázépítő is, Nikola Ivković, mégsem őt kérték fel erre a munkára (tevékenységéről: БАЊАЦ 2016).

A harmadik nagyobb szabású együttműködés a Réтай és Benedek cég, valamint a szerb egyház között már Szabadkához kapcsolódik. Az itteni, az Úr mennybemenetelére szentelt ortodox templom is a 18. században épült. 1909–1910-ben eklektikus stílusban átépítették, itt is a budapesti Harminc Mihály tervei szerint dolgoztak (ЉУБИЧИЋ – БОЛИЋ 2003: 8). Az 1766-ban készült régi barokk ikonosztáz kihelyezték a szomszédos sándori Szent Demeter-templomba, helyette

se o ornamentálnim slikanim radovima bez figuralnih ukrasa (Slika 9). Postoje i klupe, stasidioni jednostavnih linija. Vrednost njihovog rada u ovoj crkvi procenjena je na 7131 kruna i 23 filera (upoređi: Tatarozzák a szerb templomot 1902).

Drugu srpsku lokaciju u Bačkoj županiji u katalogu proizvoda kompanije predstavlja Novi Sad: „Episkopska crkva, kitnjasti ikonostas, prestone stolice, kompletna oprema” (Réтай és Benedek ca. 1913: 169). Obnova i rekonstrukcija barokne Saborne crkve Svetog Đorđa u eklektičnom stilu takođe je poverena Mihalju Harmincu, a posao je završen 1905. (СТАНЧИЋ 1989: 225, vidi i MATIĆ 2010). Nacrte za novi ikonostas i episkopski presto izradio je takođe Harminc, „prestonički arhitekta”. U to vreme su za Mitrofana Sevića, episkopa bačke eparhije izrađeni srebrni svećnjaci, pastirski štap i sveukupni episkopski ornamenti. Sve je to koštalo 24 000 kruna (Ujvidék 1905, fotografija ikonostasa: Az újvidéki g. k. szerb püspöki templom Ikonosztazionja 1906) (Slika 10 i 11). Slike znatno monumentalnijeg ikonostasa od mohačkog naslikao je drugi veliki srpski slikar, Paja Jovanović (Vršac, 1859 – Beč, 1957), savremenik Predića i Čoke, koji je studirao na Akademiji likovnih umetnosti u Beču od 1877. do 1880. (КУСОБАЦ 2010: 72, 244, 245).

O putirima koji su dostavljeni katedrali takođe se detaljno obaveštavamo u katalogu proizvoda kompanije: „Plascenica – Za Srpsku episkopsku pravoslavnu crkvu u Novom Sadu smo u našoj radionici za primenjenu umetnost na purpurni svileni baršun, na takozvanu Plascenicu, izradili bogati zlatovez i umetničke slike.

Izradili smo celu ornamentiku bogato izvezenu na platnu od pravog zlata i to: stihar, sakos, mandija, šest feloniona, dve odore za đakone, pastirski štap od čistog srebra sa vezenom odeždom, kadionicu od čistog srebra, pokrivač za oltar sa zlatovezom itd., čime smo svi zaslužili nepodeljeno priznanje i zahvalnost” (Réтай és Benedek ca. 1913: 59). Na istom mestu je objavljena i fotografija plascenice koja je i ranije bila objavljena u njihovom časopisu (Az újvidéki g. k. szerb püspöki templomba 1905) (Slika 12). O tome kakve su mogle da budu nove odežde za liturgiju koje su navedene u drugom delu prospekta možda možemo imati neku predstavu na osnovu crteža na prethodnim stranicama kataloga (Réтай és Benedek ca. 1913: 43–56). Na istom mestu je objavljen i crtež srebrnog pastirskog štapa sa umetcima od emajla izrađen za episkopa Sevića (Réтай és Benedek ca. 1913: 108), što je i ranije objavljeno u njihovom časopisu (Mélt. és főt. Sevits Mitrophan 1905) (Slika 13).

Interesantno da je u to vreme u Novom Sadu već radio Nikola Ivković, lokalni trgovac liturgijskim predmetima i graditelj ikonostasa, međutim, ipak nisu njega angažovali za ovaj posao (o njegovoj delatnosti: БАЊАЦ 2016).

Treća obimnija saradnja Retajia i Benedeka sa Srpskom pravoslavnom crkvom bila je povezana sa Suboticom. Ovde je, takođe u 18. veku, podignuta pravoslavna crkva posvećena Vaznesenju Gospodnjem. Restaurisana je u eklektičnom stilu između 1909. i 1910, a renoviranje je takođe rađeno po planovima Mihalja Harminca iz Budimpešte (ЉУБИЧИЋ – БОЛИЋ 2003: 8). Stari barokni ikonostas, rađen 1766, postavljen je u Crkvu Svetog Dimitrija, na periferiji grada u Aleksandrovu, a Harminc je

Harminc tervezett egy újat (14. kép). Az építész színes vázlattevére néhány éve került pozsonyi közgyűjteménybe (POHANIČOVÁ – VODRÁŽKA 2018: 48) (15. kép). A kivitelezés feladata itt is a Rétay és Benedek cégnek jutott, amint arra a katalógusukban is hivatkoznak. Az ikonosztáz szinte egy az egyben az újvidéki székesegyházét követi, csak természetesen kisebb annál. Festője Hans Lukesch (1867–1936) bécsi mester volt, akinek munkáját állítólag a császárvárosban élő, nála nem sokkal öregebb szerb festő, Paja Jovanović felügyelte. Az ikonosztázon lévő felirat Aleksander Manojlović özvegyének, Marijetének 10 000 koronás adományáról is megemlékezik. A festő a déli oldal Keresztelő Szent János-alapkép jobb alsó sarkában található, latin nyelvű emlékfeliratában azt állítja, hogy mind a 21 festmény az ő művészi invenciója nyomán született műalkotás: „Omnes XXI imagines invenit et fecit Joannes Lukesch MCMX” (ЉУБИЧИЋ – БОЛИЋ 2003: 17–19) (16. kép). Lukesch azonban valójában Jovanović fél évtizeddel korábban az újvidéki székesegyház számára festett kompozícióiból indulhatott ki, annak vázlatait Bécsben akár láthatta is. Lukesch sem túl ismert művész, festészet mellett restaurálással is foglalkozott. Ausztriában leginkább a Bécshez közeli Badenben álló Beethoven-templomban festett kupolfreskóit tartják számon, de több katolikus templom számára készített kartonokat színes ólomüveg ablakokhoz is (munkásságáról: THIEME – BECKER 1929: 461, halálozási éve: SAUR 2000: 384).

Szabadkán is akadt volna helyi festő erre a feladatra, Blaskovics Mihály „templomi műfestő” személyében, aki 1900-ban hirdetés útján ajánlotta munkáit, de valószínűleg nem ütötte meg az nivót, amit az ikonosztáznál elvártak a megrendelők.

A három szerb ikonosztázzal kapcsolatban megállapítható, hogy Harminc csupán a faragások kivitelezését hagyta a Rétay és Benedek cégre. A képi programra érzékenyebb szerb ortodox közösség a festők kiválasztását minden bizonnyal saját hatáskörében tartotta, s a részben egyházi támogatással Bécsben tanuló akadémiai festőkre, vagy az általuk felügyelt katolikus művészekre bízta. Az az érdekes helyzet állt elő, hogy a szerb templomok képei a bécsi realizmus képviselőiként, művészi szempontból mindenképp modernebbnek számítottak, mint a Rétay és Benedek által olcsón beszerzett, nazarénus stílusú vallásos festmények, amelyek azonban több elemet őriztek a bizánci hagyományból, mint a szerb templomokban preferált kortársaik (egy kiragadott, de jellemző példa: a nagypeleskei [Peleş, Románia] görögkatolikus templom ikonosztázzának Krisztus-alapképe) (17. kép).

Végezetül arra hívom fel a figyelmet, hogy a baranyai szerb templomokban még mai napig több helyen fennmaradtak monumentális, három- vagy ötrudas körmeneti zászlók, például Dunaszekcsőn és Majson (katolikus használatban csak Erdélyben láttam hasonlókat a csíksomlyói búcsún, 2006-ban), amilyeneket a Rétay és Benedek cég is hirdetett (Rétay és Benedek ca. 1913: 75) (18. kép). Elképzelhető, hogy ezeket is tőlük rendelték meg a szerb egyházközségek.

umesto njega projektovao za crkvu novi ikonostas (Slika 14). Skica u boji koju je uradio arhitekta uvrštena je pre nekoliko godina u javnu zbirku u Bratislavi (POHANIČOVÁ – VODRÁŽKA 2018: 48) (Slika 15). Za izvođenje radova je i ovde angažovana firma Retajia i Benedeka, kako se to navodi i u njihovom katalogu. Ikonostas takoreći jedan na jedan prati novosadsku Sabornu crkvu, samo što je, naravno, manji od novosadskog. Za slikara je doveden bečki majstor Hans Lukeš (Hans Lukesch: 1867–1936), čiji je rad navodno nadgledao Paja Jovanović, srpski slikar koji je živeo u carskom gradu i koji je bio samo nešto stariji od Lukeša. Natpis na ikonostasu takođe je pomen i na prilog od 10 000 kruna, donaciju Marijete Manojlović, udovice Aleksandra Manojlovića. Slikar je na latinskom natpisu koji se nalazi u donjem desnom uglu osnovne slike Svetog Jovana Krstitelja zapisao da su svih 21 slika rezultat njegove umetničke invencije: „Omnes XXI imagines invenit et fecit Joannes Lukesch MCMX” (ЉУБИЧИЋ – БОЛИЋ 2003: 17–19) (Slika 16). U stvari, Lukeš je verovatno rad započeo na osnovu kompozicije Paje Jovanovića naslikane za novosadsku Sabornu crkvu pola decenije ranije, a možda je bio u prilici da Jovanovićeve skice vidi u Beču. Ni Lukeš nije previše poznat umetnik, koji se pored slikarstva bavio i restauracijom. U Austriji je najviše poznat po freskama kupole u Betovenovoj crkvi u Badenu kod Beča, a takođe je izradio i kartonske skice za vitraže nekoliko katoličkih crkava (o njegovom radu vidi: THIEME – BECKER 1929: 461, godina smrti: SAUR 2000: 384).

Za ovaj zadatak mogao je da se nađe lokalni slikar i u Subotici, kao što je to bio Mihalj Blašković, „crkveni slikar” koji je svoje radove nudio preko oglasa 1900, međutim, verovatno nije odgovarao očekivanjima naručioca.

Ono što može da se utvrdi u vezi tri srpska ikonostasa je činjenica da je Harminc samo duborez prepustio firmi Retajia i Benedeka. Deo srpske pravoslavne zajednice osetljiviji na likovni deo obnove crkve svakako je izabrao slikara po sopstvenom nahođenju, a delom ga je poverio akademskim slikarima koji su uz podršku crkve studirali u Beču ili katoličkim umetnicima koje je crkva nadgledala. Interesantna je bila situacija da su slike u srpskim crkvama, koje su umetnici radili u stilu bečkog realizma, u svakom slučaju umetnički modernije od jeftinih religioznih slika nazarenskog stila koje su nabavljali Retaj i Benedek, koji su, međutim, sačuvali više elemenata vizantijske tradicije nego što ih je bilo u srpskim crkvama u kojima su se preferirali savremenici (jedandrug, ali karakterističan primer: osnovna slika Isusa Hrista na ikonostasu grkokatoličke crkve u Pelešu [Peleş, Rumunija]) (Slika 17).

Na kraju moram da skrenem pažnju da su monumentalne, trokrate ili petokrate liturgijske zastave, sačuvane na više mesta u srpskim crkvama u Baranji, kao što su na primer zastave u Sečuju ili Majši (da katolici koriste slične zastave imao sam priliku da vidim samo u Transilvaniji na seoskoj slavi 2006) reklamirala i firma Retajia i Benedeka (Rétay és Benedek ca. 1913: 75) (Slika 18). Moguće je da su i ove zastave od njih naručile srpske parohije.

FORRÁSOK / IZVORI

Irodalomjegyzék / Literatura

- БАЊАЦ, Јелена (2016). Збирка цртежа радионице и трговине црквених ствари Николе Ивковића у Музеју града Новог Сада. *Годишњак Музеја града Новог Сада*, 11, 75–124.
- БЕСЦЕИ, Ђодон (1926. новембар 4.). Hagyatéki zárlatot kértek az örökösök a hatalmas Oberbauer-vagyonra, mert ötvenmilliárd helyett tizenötezer papírkoronát örököltek. 8 *Órai Ujság*, 12(250), 4.
- CSÁKI, Tamás – GOLUB, Xénia (eds.) (2019). *Szerb székesegyház a Tabánban: Az eltűnt Rácváros emlékezete* [kiállítási katalógus]. Budapesti Történeti Múzeum, Budapest.
- A debreceni gör. kat. templom főoltára. (1910). *Egyházi Műipar*, 11(7), 102–103.
- FLEISCHER, Gyula (1935). *Magyarok a bécsi képzőművészeti Akadémián*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- A g. k. szerb egyházközség közgyűlése. (1903. február 15.). *Mohács és Vidéke*, 22(7), 2–3.
- Gót stílusú Ikonosztázion műintézetünk tervezete. (1904). *Egyházi Műipar*, 5(5), 6.
- ЈОВАНОВИЋ, Миодраг (1998). *Урош Пређић*. Галерија Матице српске, Нови Сад и Златна грана, Сомбор.
- Kronberg József [nekrológ]. (1927. június 19.). *Nemzeti Ujság*, 9(137), 9.
- KRONBERG, József (1926. október 1.). Az Oberbauer-hagyomány ügye. *Uj Nemzedék*, 8(222), 7.
- КУСОВАЦ, Никола (2010). *Паја Јовановић*. Музеј града Београда, Београд.
- ЉУБИЧИЋ, Сава – БОЛИЋ, Горан (2003). *СПЦ Вазнесења Господњег Суботица / Az Űr menyemenetele-templom Szabadka*. Међуопштински завод за заштиту споменика културе Суботица, Суботица / Међуопштински завод за заштиту споменика културе Subotica, Subotica / Szabadkai Községközi Műemlékvédelmi Intézet, Szabadka.
- МАКАРИЋ, Јеромонах (2021). *Цегољњанський іконостас у Сторожниці та три ікони від Рошковича в ужгородському кафедральному соборі*. Ужгород.
- МАТИЋ, Vojislav (2010). *The Cathedral Church of Saint George in Novi Sad*. Beseda, Novi Sad.
- Мѣлт. ѣс фѣт. Севитс Mitrophán bácsi g. k. szerb pűspѣk űrnak мűintѣzetűnkben кѣszűлт szinezűст пásztorbotja zománczcцzal. (1905). *Egyházi Műipar*, 6(2), 9.
- Misemondó ruhák [hirdetés]. (1890. október 19.). *Katholikus Egyházi Közlöny*, 2(20), 459.
- A mohácsi ikonosztázion. (1904). *Egyházi Műipar*, 5(3), 9.
- A mohácsi szerb templom. (1903). *Egyházi Műipar*, 4(4), 7.
- NAGY, Márta (1994). *Ortodox ikonosztázionok Magyarországon*. Nagy Márta, Debrecen.
- A nagypeskei gör. kath. templom ikonosztázionja. (1907). *Egyházi Műipar*, 8(4), 45.
- NINKOV K., Olga (2006). Prilog istraživanju sakralnih spomenika Baćke Topole / Adalék Topolya szakrális emlékeinek kutatásához. *Museum*, 5, 119–210.
- p.a. (1938. április 17.). Látogatás egy jubiláló cégnél, ahol az Eucharisztikus Világkongresszus óriás-szentségtartója látható. *Nemzeti Űjság*, 20(86), 18.
- POHANIĆOVÁ, Jana – BUDAY, Péter (2013). *Adalékok egy alapító életművének ismeretéhez. Adatok Harminc M. Mihály építészeti irodájának tevékenységéről (1897–1916)*. *Építés – Építészettudomány*, 41, 115–144.
- POHANIĆOVÁ, Jana – VODRÁŽKA, Peter (2018). *Harminc*. Trio Publishing, Bratislava.
- Pőr alá került Oberbauer Alajos milliárdos hagyatéka. (1926. szeptember 28.). *Uj Nemzedék*, 8(219), 4.
- Rétay és Benedek Műipari Intézet (ca. 1913). [Termékkatalógus, magántulajdonú töredékes példány]. Rétay és Benedek Műipari Intézet, Budapest.
- SAUR (ed.) (2000). *Saur Allgemeines Künstlerlexikon Bio-bibliografischer Index A–Z, 6 Laborim–Michallet*. K. G. Saur, München – Leipzig.
- Szabadka. (1903). *Egyházi Műipar*, 4(3), 9.
- СТАНЧИЋ, Донка (1989). Историјат обнова Саборне цркве у Новом Саду: (1851–1853 и 1902–1905). *Зборник Матице српске за ликовне уметности*, 25, 211–233.
- Tatarozzák a szerb templomot. (1902. július 6.). *Mohács és Vidéke*, 21(27), 4.
- TERDIK, Szilveszter (2003). A vallás, a kultúra és a nemzet emlékműve – A nagyszebeni ortodox székesegyházról. In: KELLER, Márkus (ed.), *Studia Ignatiana III. Századvég Kiadó, Szent Ignác Szakkollégium, Budapest*, 49–108.
- TERDIK, Szilveszter (2008). „Kitűnő munka, kiváló versenyképesség és nagybantermelés”: Rétay és Benedek egyházi műiparintézete. *Fons*, 15, 325–360.
- TERDIK, Szilveszter (2011). „...a mostani világnak ízlése, és a rítusnak módja szerint”: Adatok a magyarországi görög katolikusok művészetéhez. Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, Nyíregyháza.
- THIEME, Ulrich – BECKER, Felix (ed.) (1929). *Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler von Antike bis zur Gegenwart, XXIII*. Verlag E. A. Seemann, Leipzig.
- Ujjonnan épűlt Oltárepítő- és Fafaragó-Intézetűnk. (1907). *Egyházi Műipar*, 8(5), 59–60.
- Ujvidék. (1905). *Egyházi Műipar*, 6(2), 7.
- Az újvidéki g. k. szerb pűspѣki templom Ikonosztázionja. (1906). *Egyházi Műipar*, 7(1), 7.
- Az újvidéki g. k. szerb pűspѣki templomba мűintѣzetűnkben кѣszűлт Plascenica. (1905). *Egyházi Műipar*, 6(2), 10.
- Az ungvári gör. kath. szemináriumi kápolna oltára. (1907). *Egyházi Műipar*, 8(11), 152.

TERDIK, Szilveszter, art historian, senior curator
terdik.szilveszter@gmail.com
Museum of Applied Arts, Budapest

THE RELATIONSHIP BETWEEN THE RÉTAY AND BENEDEK INSTITUTE OF APPLIED ART AND THE SERBIAN ORTHODOX CHURCH

Between 1894 and 1920, the Rétay and Benedek Institute of Applied Art in Budapest produced and sold a large number of church furnishings and equipment to the Roman and Greek Catholic parishes in Hungary, as well as to the communities of the Serbian Orthodox Church. The history of the company's artistic and commercial relations with the Serbian Orthodox communities in Hungary is not well known, although traces of this cooperation (mainly iconostases) still exist (e.g. in Subotica, Novi Sad, Mohács, etc.). According to the advertising material of the time, this Serbian connection also played a prominent role in shaping the company's image. The furniture produced by the firm, which is essentially Neo-Romanesque and Neo-Gothic in style, represents a different style of historicism from that produced for Serbian Orthodox customers, that is often also of higher quality. In this presentation I will explore the relationship between this company, the Serbian communities and the artists involved, also looking at why a Catholic company could have such success in the Orthodox Church.

TERDIK Szilveszter, művészettörténész, főmuzeológus
terdik.szilveszter@gmail.com
Iparművészeti Múzeum, Budapest

Silvester TERDIK, istoričar umetnosti, viši kustos
terdik.szilveszter@gmail.com
Muzej primenjene umetnosti, Budimpešta

A BUDAPESTI RÉTAY ÉS BENEDEK MŰIPARI INTÉZET ÉS A SZERB ORTODOX EGYHÁZ KAPCSOLATA

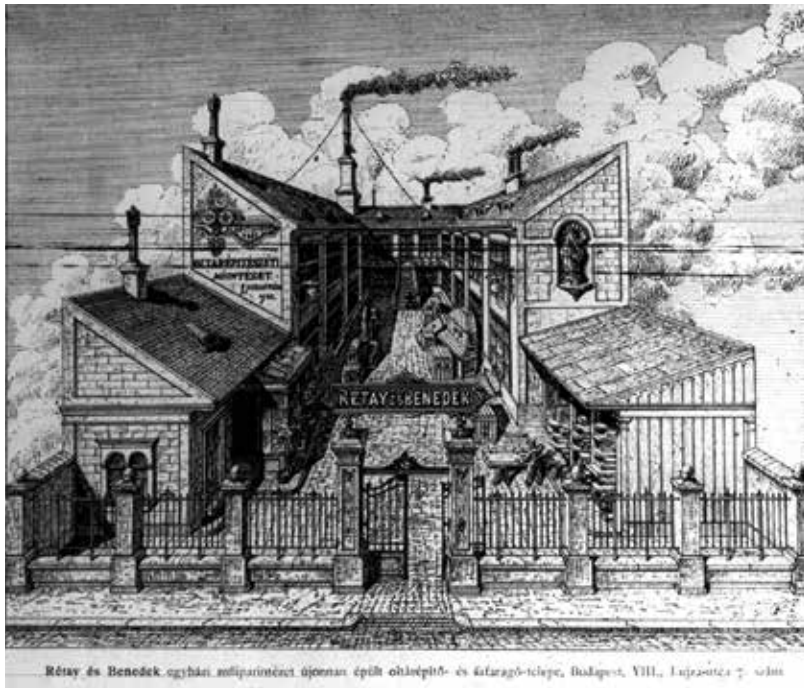
ILLUSZTRÁCIÓK JEGYZÉKE

1. A Réтай és Benedek Műipari Intézet gyára Budapesten, egykor a Lujza utcában (Ujonnan épült 1907: 60).
2. Réтай és Benedek Műipari Intézet: ikonosztáz terve gótikus stílusban (Gót stýlü Ikonosztázion 1904).
3. Réтай és Benedek Műipari Intézet: ikonosztáz terve a nagypeleskei görögkatolikus templom számára (A nagypeleskei gör. kath. templom 1907).
4. Réтай és Benedek Műipari Intézet: oltár terve az ungvári görögkatolikus szemináriumi kápolna számára (Az ungvári gör. kath. szemináriumi 1907).
5. Réтай és Benedek Műipari Intézet: a miskolci görögkatolikus templom ikonosztáza, 1918, fotó: Bakos Zoltán.
6. Harminc M. Mihály: a mohácsi szerb ortodox templom ikonosztázának terve, 1902 (A mohácsi ikonosztázion 1904).
7. A mohácsi szerb ortodox templom ikonosztáza, 1902. Faragás: Réтай és Benedek Műipari Intézet; festés: Csóka Mór. Fotó: Jaksity Iván.
8. Az óbecsei szerb ortodox templom ikonosztáza. Péterváradai Tartományi Műemlékvédelmi Intézet, fotódokumentáció, fotó: Nedeljko Marković.
9. Réтай és Benedek Műipari Intézet: színes ólmozott üveglablak a mohácsi szerb ortodox templomban, 1902, fotó: Jaksity Iván.
10. Az újvidéki Szent György-székesegyház ikonosztáza, 1905. Terv: Harminc M. Mihály; faragás: Réтай és Benedek Műipari Intézet; ikonok: Paja Jovanović (Az újvidéki g. k. szerb püspöki templom Ikonosztazionja 1906).
11. Az újvidéki Szent György-székesegyház ikonosztázának részlete. Péterváradai Tartományi Műemlékvédelmi Intézet, fotódokumentáció, fotó: Nedeljko Marković.
12. Réтай és Benedek Műipari Intézet: epitañosz az újvidéki székesegyház számára (Az újvidéki g. k. szerb püspöki templomba 1905).
13. Réтай és Benedek Műipari Intézet: Seví Mitrofán bácsi ortodox püspök pástorbotjának rajza (Mélt. és főt. Sevits Mitrophán 1905).
14. Az Úr mennybemenetele szabadkai ortodox templom ikonosztáza, 1910. Terv: Harminc M. Mihály; faragás: Réтай és Benedek Műipari Intézet; ikonok: Hans Lukesch. Péterváradai Tartományi Műemlékvédelmi Intézet, fotódokumentáció, fotó: Nedeljko Marković.
15. Harminc M. Mihály: terv a szabadkai Úr mennybemenetele-templom ikonosztázához (POHANIČOVÁ – VODRÁŽKA 2018: 48).
16. A szabadkai Úr mennybemenetele-templom ikonosztázának részlete, fotó: Terdik Szilveszter.
17. Tanító Krisztus a nagypeleskei görögkatolikus templom ikonosztázán, 1906, olaj, vászon, fotó: Áment Gellért.
18. Háromrudas egyházi lobogó hirdetése (Réтай és Benedek ca. 1913: 75).

VEZA FIRME ZA PRIMENJENU UMETNOST „RETAI I BENEDEK” IZ BUDIMPEŠTE I SRPSKE PRAVOSLAVNE CRKVE

SPISAK ILUSTRACIJA

1. Firma za primenjenu umetnost „Retai i Benedek” u Budimpešti, nekada u ulici Lujza (Ujonnan épült 1907: 60).
2. Firma za primenjenu umetnost „Retai i Benedek”: nacrt ikonostasa u gotičkom stilu (Gót stýlü Ikonosztázion 1904).
3. Firma za primenjenu umetnost „Retai i Benedek”: nacrt ikonostasa za grkokatoličku crkvu u Nadpelešku (A nagypeleskei gör. kath. templom 1907).
4. Firma za primenjenu umetnost „Retai i Benedek”: nacrt oltara za kapelu grkokatoličke bogoslovije u Užgorodu (Az ungvári gör. kath. Szemináriumi 1907).
5. Firma za primenjenu umetnost „Retai i Benedek”: ikonostas grkokatoličke crkve u Miškolcu, 1918, foto: Zoltan Bakoš.
6. Mihalj M. Harmic: nacrt ikonostasa za srpsku pravoslavnu crkvu u Mohaču, 1902 (A mohácsi ikonosztázion 1904).
7. Ikonostas Srpske pravoslavne crkve u Mohaču, 1902. Duborez: Firma za primenjenu umetnost „Retai i Benedek”; ikonopis: Mor Čoka. Foto: Ivan Jakšić.
8. Ikonostas Srpske pravoslavne crkve u Starom Bečeju. Pokrajinski zavod za zaštitu spomenika Petrovaradin, foto-dokumentacija, foto: Nedeljko Marković.
9. Firma za primenjenu umetnost „Retai i Benedek”: vitraž u Srpskoj pravoslavnoj crkvi u Mohaču, 1902, foto: Ivan Jakšić.
10. Ikonostas Srpske pravoslavne Saborne crkve u Novom Sadu, 1905. Nacrt: Mihalj Harminc; duborez: Firma za primenjenu umetnost „Retai i Benedek”; ikone: Paja Jovanović (Az újvidéki g. k. szerb püspöki templom Ikonosztazionja 1906).
11. Detalj ikonostasa Saborne crkve u Novom Sadu. Pokrajinski zavod za zaštitu spomenika Petrovaradin, foto-dokumentacija, foto: Nedeljko Marković.
12. Firma za primenjenu umetnost „Retai i Benedek”: epitaf za novosadsku katedralu (Az újvidéki g. k. szerb püspöki templomba 1905).
13. Firma za primenjenu umetnost „Retai i Benedek”: crtež pastirskog štapa pravoslavnog episkopa Mitrofana Sivića (Mélt. és főt. Sevits Mitrophán 1905).
14. Ikonostas pravoslavne crkve Vaznesenja Gospodnjeg u Subotici, 1910. Nacrt: Mihalj M. Harminc; duborez: Firma za primenjenu umetnost „Retai i Benedek”; ikone: Hans Lukeš. Pokrajinski zavod za zaštitu spomenika Petrovgrad, foto-dokumentacija, foto: Nedeljko Marković.
15. Mihalj M. Harminc: nacrt subotičkog ikonostasa Crkve Vaznesenja Gospodnjeg (POHANIČOVÁ – VODRÁŽKA 2018: 48).
16. Detalj ikonostasa Crkve Vaznesenja Gospodnjeg u Subotici, foto: Silvester Terdik.
17. Hristos kao učitelj na ikonostasu Grkokatoličke crkve u Nadpelešku, 1906, ulje na platnu, foto: Gelert Ament.
18. Oglasha vanje trokrake crkvene zastave (Réтай és Benedek ca. 1913: 75).

Rétay és Benedek egyházi szilipariménet újonnan épült ohlópótló- és káfaragó-telepe, Budapest, VIII., Lajzsa-utca 7. szám

1

Magyar nyelvű szentmunkák szentmunkáihoz tartozó.

2

A szentmunkákhoz tartozó szentmunkákhoz tartozó.

3

...
rok előtt is.
par úgy mi-
keresen ver-
nényekkel s
nagyobb tért
erő sorokat

messze az óce-
sohasem látot
fogják talán
őszintén betar
Ezt tapas-
házközség is s
ki a nyilatkoz
erősítem, hogy

4

5

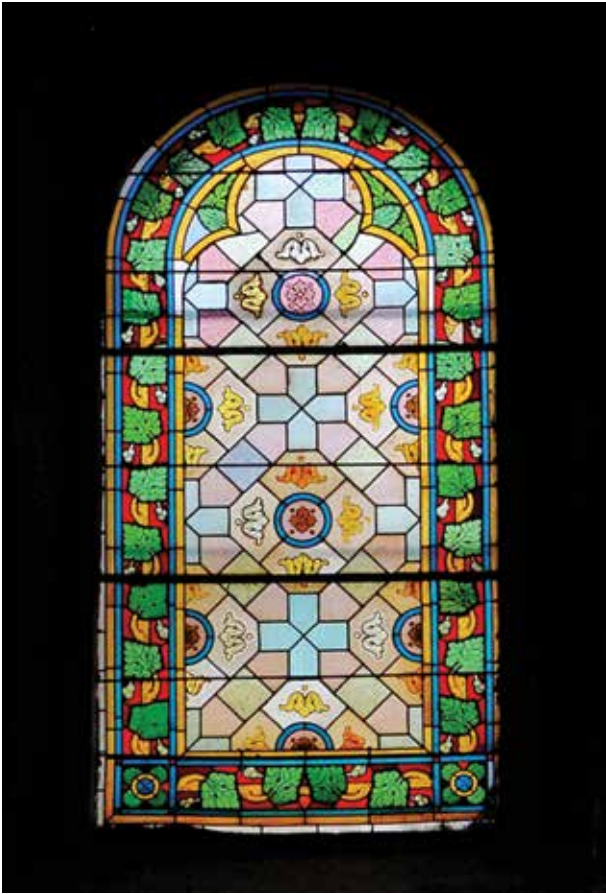
7

6

8

9

As a typical of the style of the temple in Constantinople, the interior of the Holy Sepulchre is a masterpiece of architecture.

10

11

12

13

14

